

završavaju cvjetovima ljiljana ili tulipana, križeva asimetrična oblika kao i mali križić izraden od koncentričnih kružnica. Osim svojim oblicima, križevi impresioniraju načinom ukrašavanja kao i ikonografskim obilježjima. Među njima osobito se ističu tri romaničko bronzana privjeska ukrašena emajlom (kat. br. 39-41). Gornji dio okomite grede i prostor poprečne grede označeni su jednim odnosno s tri luka, pa se križići doimlju poput malenih krilnih oltara.

Izložba je pobudila veliko zanimanje. U listopadu 1994. godine prikazana je karlovačkoj publici. Od polovice prosinca do početka velječe 1995. postavljena je u Pomorskom i povijesnom muzeju u Rijeci. Zagrebačkim izloščima pridodan je najstariji križ Riječke nadbiskupije, takozvani Milonićev križ iz 13. stoljeća, koji je slično zagrebačkom pektoralu (kat. br 78) uložen u postolje iz 15. stoljeća. Nakon toga, izložba je prikazana u Puli, gdje je obogaćena s četiri vrijedna križa s istarskog područja. Potkraj svibnja izložba križeva otvara se u prostorijama muzeja u Ozlju, a u vrijeme ljetnih mjeseci pokazat će se putem fotografija u Makarskoj.

Primljeno: 23. 5. 1995.

SUMMARY

The Collection of Crosses of the Croatian History Museum

by Marija Šercer

The author presents us with the review of the exhibition which was opened in the Croatian History Museum in celebration of the Nine centennial of the Archiepiscopate of Zagreb, in the eve of the historic visit by His Holiness the Pope to Croatia and its capital.

The opening of the exhibition was preceded by a thorough research which was carried out by Ms. Snježana Pavičić, and her results can also be followed in the excellently conceived catalogue of the exhibition.

The exhibition presented a part of the Ecclesiastical Art Collection which contains 85 crosses originating from the period from the 11 to the 19 century.

"OD NEPOBJEDIVOG SUNCA DO SUNCA PRAVDE"

Izložba o ranom kršćanstvu u kontinentalnoj Hrvatskoj

Mirjana Matijević Sokol

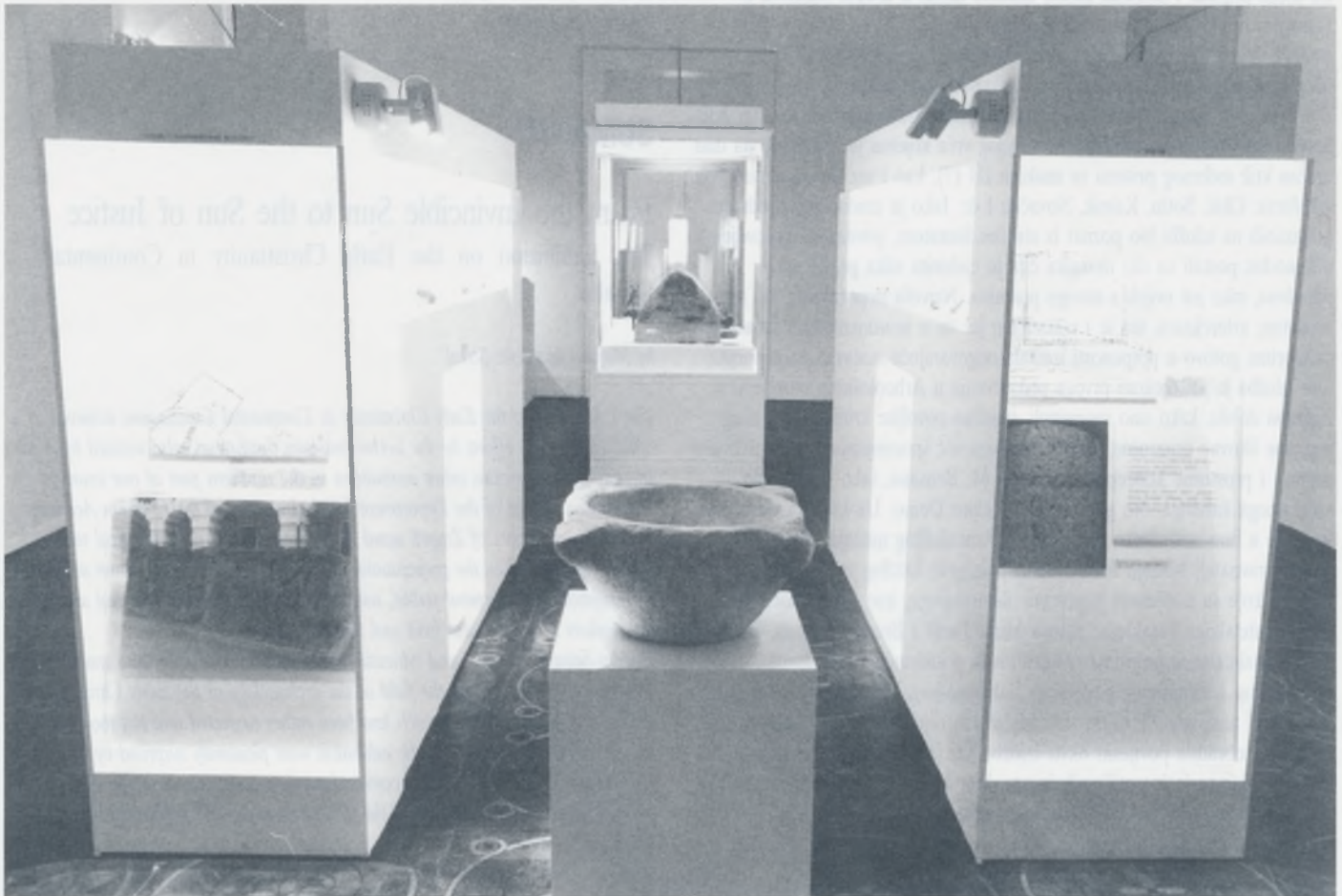
Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti
Zagreb

Kao jedna od popratnih manifestacija XIII. međunarodnoga kongresa za starokršćansku arheologiju, održanog prošle godine u Splitu, Solinu i Poreču, u Zagrebu je, u organizaciji Arheološkog muzeja, bila priredena izložba s intrigantnim naslovom "Od nepobjedivog sunca do sunca pravde - rano kršćanstvo u kontinentalnoj Hrvatskoj". Izložba je ostvarena suradnjom dvanaest muzejskih institucija s područja sjeverne Hrvatske te brojnih pojedinaca iz raznih ustanova toga dijela naše domovine. Na čelu stručnog arheološkog tima koji je pripremao izložbu bila je dr. Branka Migotti iz Odsjeka za arheologiju HAZU u Zagrebu, a autor prostorne koncepcije i uspjelog likovnog postava je inž. arhitekture Mario Beusan iz Instituta za arhitekturu zagrebačkog Arhitektonskog fakulteta. U vrijeme njezina trajanja, od kraja rujna do prosinca 1994. godine, izložba je u Zagrebu privlačila veliku pozornost širokoga kruga posjetilaca, a osobito je bila dobro primljena među kulturnim djelatnicima i u znanstvenim arheološkim krugovima. S uspjehom je bila prikazana u Đakovu, Osijeku i Sisku, 29. lipnja trebala bi biti otvorena i u izložbenim prostorima splitskog Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika. Poznato nam je da organizatori izložbe pregovaraju o mogućnostima njezina prezentiranja i izvan granica Hrvatske, primjerice, u Barceloni, gdje bi izložba trebala biti prikazana tijekom sljedeće 1996. godine. Osim likovnog i didaktičkog značenja, izložba je nesumnjivo velik korak naprijed i u definiranju jednog nedovoljno poznatog i razmjerno zapostavljenog arheološkoga horizonta, ranoga kršćanstva na sjevernim hrvatskim prostorima, području koje je nakon Dioklecijanove reforme obuhvaćalo tri rimske provincije: Panoniju Saviju, Panoniju Sekundu te sjeverne dijelove provincije Dalmacije. Pri početku realizacije tog projekta činilo se da će biti teško ostvariti nešto više od obične prigodne manifestacije, izložbe s razmjerno malobrojnim spomeničkim materijalom. Međutim, realizatori izložbe posjetiocima su priredili ugodno iznenađenje pa se može kazati da je ta izložbena manifestacija nadišla očekivanja, pruživši posjetiocima doista nevakadašnje zadovoljstvo. Kontinentalna je Hrvatska u arheološkom smislu još nedovoljno istražena, osobito kada je riječ o rimskom i ranokršćanskom razdoblju. Budući da debelo panonsko blato i prašina, barem tako izgleda, nisu jednako privlačni istraživačima kao neki drugi lokaliteti izvan toga prostora, možda upravo ova izložba bude toliko željeni poticaj te, osim znanstvene znatiželje, ponudi i priželjkivano razumijevanje kod nadležnih institucija, bez čije pomoći nema ni novih ni sustavnih arheoloških istraživanja pa ni rezultata, jer je to i jedan od putova u Europu. Ako XIII. kongres za starokršćansku arheologiju shvatimo kao povod ovoj izložbi, možemo se složiti da je izvlačenje i "otkopavanje" predmeta iz literature i muzejskih arheoloških zbirki kontinentalne Hrvatske dalo izvanredan rezultat.

Izložba je zamišljena kao kronološki tijek. Pisani izvori svjedoče o postojanju kršćanskih zajednica na ovom prostoru, a arheološki eksponati prate taj slijed predočavajući upravo preko tih katkad jedva zamjetljivih i često na prvi pogled neuglednih predmeta, svakodnevnicu toga horizonta prožetu

kršćanskom duhovnošću. Izloženi arheološki predmeti nisu rezultat sustavnih istraživanja, nego se uglavnom do njih došlo sondažnim ili zaštitnim istraživanjima. Dr. B. Migotti, kao odličan poznavatelj ranokršćanskog arheološkoga horizonta, uz pomoć kolega arheologa iz većeg broja sjevernohrvatskih muzeja, uspješno je identificirala upravo ponekad u nezamjetljivim detaljima tragove kršćanske duhovnosti i njezinu prisutnost na ovim prostorima. Rano kršćansko razdoblje u pravom smislu započinje u IV. stoljeću nakon Krista, a što je uvjetovano povijesnim kontekstom nakon 313. godine, kada kršćanstvo izlazi iz "ilegale", odnosno od 380. godine, kada postaje i državna vjera. Dakako, tom početnom razdoblju prethodilo je postojanje tajnih i zabranjenih kršćanskih zajednica očitovanih na različite načine kroz upotrebne predmete. Autori izložbe stoga su u arheološkim artefaktima II. i III. stoljeća prepoznali "pretkršćanski" horizont, koji se može u nekim elementima najranije identificirati s kultom boga Sunca Nepobjedivog (Sol Invictus) temeljenog na monoteizmu i kao takvom vrlo bliskom ideji kršćanskog Boga. Upravo ta solarna simbolika izražena motivima koji su ujedno i kršćanski simboli bila je u prvim stoljećima tajni način sporazumijevanja i identifikacije kršćana. Na izložbi je aspekt solarnoga kulta predstavljen znakovima koji se javljaju na natpisnoj ploči iz Varaždinskih Toplica kao i na privjescima i novcu iz Siska i Komina. Gnostički sadržaji kroza sustav znakova, iako još nedovoljno proučeni, isprepliću se, osim s poganskim i magijsko-apotropejskim elementima, i s kršćanskom teologijom. Stoga su predmeti (prstenje, geme) te natpisi na pločicama s gnostičkim znakovima elementi koji upućuju na kršćansko okruženje ili su pretpostavka za njega. I predmeti koji se mogu pripisati

židovskoj zajednici našli su svoje mjesto među eksponatima, premda je židovstvo suprotstavljeno kršćanskom poimanju svijeta, ipak zbog monoteističkog vjerovanja predstavlja okolnost koja pogoduje pojavi kršćanstva. Iz Murse (Osijeka) je kao takav izložen natpis na kojemu se spominje židovska kulturna građevina proseuha. U istom pretkršćanskom horizontu uključeni su i predmeti čija simbolika može upućivati na pripadnost i veze s kršćanima. To su fibule, prstenovi, privjesci, pločice sa simbolima ribe, palme, križa, što je klasičan repertoar ranih znakova kojima su se kršćani sporazumijevali i očitovali u svom ilegalnom razdoblju. Od III. / IV. stoljeće do VII. stoljeća jest razdoblje ranokršćanskoga horizonta na području kontinentalne Hrvatske, što je poznato iz pisanih izvora, a potvrđeno arheološki na više lokaliteta. Sisak (Siscia), Vinkovci (Cibalae), Osijek (Mursa) i Ludbreg (Iovia?) su lokaliteti s kojih potječe glavnina ranokršćanskih predmeta, iako značajnih otkrića ima i iz Velikih Bastaja, Daruvara (Aquae Balissae), Varaždinskih Toplica (Aquae Iassae), Budrovaca kod Đakova (Certissa), ali i s manjih lokaliteta gdje su otkrivene rimske vile. Siscia, Cibalae, Mursa i Iovia bili su biskupska središta, ali unatoč tome nije do sada otkrivena ni jedna građevina koja bi mogla biti kršćanska crkva, ali se za neke slučajeve može pretpostaviti da su profani objekti prenamijenjeni u sakralne. Jedinствен primjer arheološkog lokaliteta od velikog značenja, ali zanemarenog, zapuštenog i neistraženog predstavlja biskupsko i provincijalno središte Siscia, tj. Sisak. Na izložbi gotovo trećina eksponata potječe baš iz Siska, što govori samo po sebi o značenju tog urbanog središta. Siscia je bila biskupija, poznata po svom biskupu i mučeniku iz početka IV. stoljeća sv. Kvirinu, čije je štovanje bilo

Izložba "Od nepobjedivog sunca do sunca pravde", Arheološki muzej Zagreb
 Fotodokumentacija: Arheološki muzej Zagreb

raširenu u kršćanskom svijetu već u V. stoljeću, a njezini biskupi Ivan i Konstantin sudjeluju na salonitanskim saborima 530. i 533. godine. Predmeti iz Siska, na žalost, otkriveni su uglavnom slučajno, ali svjedoče o toj posebnoj ulozi Siscie u ranokršćanskom razdoblju. Kameni sarkofazi, nadgrobne ploče, ukrasni metalni predmeti, novac, keramičko posuđe i svjetiljke s kršćanskim simbolima jesu repertoar "klasičnoga" ranog kršćanstva. Kao izrazit primjerak u tehničkom i estetskom smislu navodimo brončanu uljanicu u obliku Jaganjca Božjeg pronađenu u novije doba u sklopu rimskoga groblja izvan gradskog područja stare Sisciae. I Vinkovci (Cibalae) na izložbi sudjeluju sa sarkofagom s tipičnim kršćanskim prikazom ribe i nadgrobni pločama s kristogramom i natpisima, zlatnim fibulama, novcem, svjetiljkama. Osijek (Mursa) nudi slične predmete: kamene nadgrobne ploče, nakit, novac. Među eksponatima posebno su ističu nalazi iz Daruvara: kameni recipijent s prikazom četiriju kompozicija heraldički postavljenih golubova, paunova i zečeva kao i kameni sup na postolju. Oblici posude i simbolika prikaza na njoj, po mišljenju B. Migotti, mogli bi upućivati na vezu s krstionicom, a mjesto nalaza (termalni kompleks u Daruvaru) na moguću prenamjenu rimskih termi u kršćanski sakralni objekt u VI. ili VII. stoljeću. Budrovci-Štrbinci, lokalitet kod Đakova, osim inventara iz grobova koji sačinjavaju perle, posuđe i nakit, na izložbi je predstavljen dijelom grobne arhitekture s freskom koja prikazuje dva pauna, kantaros i kristogram oslikane crvenom bojom na bijeloj podlozi. Pozornost privlači sarkofag iz Velikih Bastaja, pronađen u prošlem stoljeću, a danas se čuva u Arheološkome muzeju u Zagrebu, s motivom dviju pantera sa šapama na kantarosu iz kojeg izlaze vitice loze, što je prikazano na desnoj bočnoj strani, dok su na prednjoj plohi likovi pokojnika: žene i muškaraca. Uz njega pripada i natpisna ploča, uzidana danas u dvorac Janković u Daruvaru s tekstem u heksametru punim alegorija, te se datira u IV. stoljeće. Na izložbi su značajne eksponate dali i drugi lokaliteti. Dio izložaka slučajni su nalazi, dok je dio otkriven sustavnim arheološkim istraživanjima. Spominjemo u svezi s time kasnoantički kastrum Kuzelin kod Sesveta sa zanimljivim nalazima brončanog vrča kojemu je naknadno na dnu urezan križ srebrnog prstena sa znakom IH (?), kao i niz drugih zanimljivih lokaliteta: Okić, Sotin, Kalnik, Novačku i dr. Iako je znatan dio predmeta prikazanih na izložbi bio poznat iz stručne literature, povezani i postavljeni u kontekst postali su dio mozaika čija je cjelovita slika pred nama određena, iako još uvijek s mnogo praznina. Najveća nepoznanica još je, međutim, arhitektura, što je i razumljivo jer su u kontinentalnim hrvatskim prostorima gotovo u potpunosti izostala odgovarajuća sustavna istraživanja. Ova izložba je još tijekom prvoga prikazivanja u Arheološkom muzeju u Zagrebu dobila, kako smo spomenuli, iznimno povoljne kritike, kako zbog uspješne likovne prezentacije, što je zaslug već spominjanog autora likovnog postava i prostorne koncepcije arhitekta M. Beusana, tako i zbog vrlo sadržajnoga kataloga što ga je uredio Željko Demo. Uz kraću uvodnu riječ što ju je u ime nakladnika, zagrebačkog Arheološkog muzeja, prigodno napisao ravnatelj Muzeja Ante Rendić-Miočević, katalog sadržava i kataloške jedinice koje su u cijelosti popraćene ilustracijama, kao i dva značajna teksta sintetskoga karaktera, autora Mirje Jarak i Branke Migotti. S tim vrijednim sintetskim priložima obogatili smo poznavanje tog nedovoljno prepoznatog i definiranog povijesnog i arheološkoga horizonta. M. Jarak je u studiji pod naslovom "Povijest starokršćanskih zajednica na tlu kontinentalne Hrvatske" obradila povijesni okvir izložbe, ali je otišla i znatno dalje u istraživanjima te je iz povijesnih izvora, literature i epigrafičkog materijala rekonstruirala i prvi put na takav način obradila tu tematiku u našoj povijesnoj i arheološkoj literaturi. Ta je tematika u našoj znanosti bila nepravredno zanemarivana. Temeljni izvori koje autorica obraduje su Jeronimov martirologij, zatim pasije mučenika te akti crkvenih sabora. B. Migotti je u prilogu "Arheološka građa iz ranokršćanskog razdoblja u

kontinentalnoj Hrvatskoj" sistematizirala, periodizirala i objasnila arheološku građu uz neke nove interpretacije, a što je svakako doprinos ovom projektu. Uz to objavljen je u pretisku iz 1924. godine prilog don Frane Bulića o sv. Kvirinu, kojim je upozorio na problem panonskih ranokršćanskih mučenika i svetaca. Bulić je u tom prilogu iznio tezu da je tijelo "sv. Kvirina - ako je imalo biti dalje preneseno u Rim po moru, imalo doći u Salonu, a odavle u Italiju".

Likovni postav M. Beusana izložbu je intonirao izrazito autorski. Već spomenuta oskudnost materijala i gotovo potpuni nedostatak reprezentativnih eksponata, jer nema ni velikih mozaičnih cjelina, ni mogućnosti rekonstrukcije arhitektonskih objekata niti raskošnih skulptura, čini se da nije autoru predstavljala veći problem. M. Beusan je pokazao da ima dara za prepoznavanje te valorizaciju upravo toga "tajnoga" kršćanskog simbola na kojemu se temelji čitav smisao izložbe, pa je tako ostvarena dobra koordinacija autorice izložbe i autora postava. Slijedom autoričine interpretacije materijala "putovanje" započinje od prikaza Nepobjedivog Sunca, koje dominira prvim izložbenim blokom. Središnji prostor, koji ujedno predstavlja klasični ranokršćanski horizont, sadržava materijal raspoređen po urbanim središtima, utverdama, nekropolama i grobnim cjelinama. U trećoj su prostoriji nalazi s različitim lokaliteta i završetak puta Nepobjedivog Sunca do Sunca pravde, čija je poruka "Živi sretno" (VTERE FELIX) diskretno urezana na fibuli. Sa svim eksponatima usklađen je i način prezentacije, kako kroz odabir i razmještaj vitrina tako kroz osvjetljenje i muzičku kulisu. Možemo zaključiti da je sretna okolnost ove izložbe bila međusobno razumijevanje materijala i autora. Kao takva izložba je atraktivan, s razumljivom porukom znanstveniku i običnom posjetitelju.

Primljeno: 28. 6. 1995.

SUMMARY

From the Invincible Sun to the Sun of Justice The Exhibition on the Early Christianity in Continental Croatia

by *Mirjana Matijević-Sokol*

The Exhibition on the Early Christianity in Continental Croatia was achieved as a result of the joint efforts by the twelve museum institutions, also assisted by many specialists from various other institutions in the northern part of our country. Dr. Branka Migotti of the Department for Archaeology of the Croatian Academy of Arts and Sciences of Zagreb acted as the head of the archaeological team which was engaged in the preparations for the exhibition. The exhibition attracted the attention of the general public, and moreover met with the approval among the workers in the cultural field and the archaeologists.

Besides being the artistic and educational success, the exhibition also made an important breakthrough in the field of the archaeology of the Early Christianity in the area of North Croatia, which had been rather neglected and not too well known before. The visitors to the exhibition were pleasantly surprised by the presentation which succeeded to convey through written sources arranged in chronological order the picture of the distant every-day life permeated by Christian spirituality.

Although quite a lot of the artifacts on display had been made known before through specialist publications, placing them in the context of this display made a mosaic composing an excellent picture, but still leaving quite a few riddles to be solved.